

De Noordoostpolder als overwinteringsgebied voor ganzen

The Noordoostpolder as a haunt for wintering geese

JULES PHILIPPONA

De Noordoostpolder (NOP) viel droog in 1942. Hierna ontstonden moerasvegetaties die met de kwelplassen achter de westelijke dijk in voor- en najaar een ideaal habitat vormden voor de Grauwe Gans *Anser anser* die talrijk voorkwam. De gunstige omstandigheden verdwenen, maar het cultuurland dat geleidelijk door de ontginning ontstond, werd later van belang als voedselgebied voor Kolgans *A. albifrons*, Rietgans *A. fabalis* en Brandgans *Branta leucopsis*. De Grauwe Gans kwam ook terug, maar in kleinere aantallen dan in de pionierfase van de polder.

Dit artikel is een vervolg op een eerder verschenen stuk (de Jong & Philippona 1975). Behalve aan de telresultaten in 1964-84 wordt ook aandacht besteed aan voedselkeuze en interspecifieke groepsvorming.

Gebied

De NOP heeft een oppervlakte van 48 000 ha, waarvan bijna 35 000 ha cultuurland. Daarvan is 30 350 ha bouwland (63% van totale oppervlakte), 4581 ha (9.5%) grasland en 568 ha (1.2%) kunstweide (Landbouwkundige afdeling Domeinkantoor, Emmeloord). In het midden heeft de akkerbouw sterk de overhand, in de randzones komt naast bouwland veel grasland voor. Het grasland heeft in veel gevallen een semi-permanent karakter. Verandering in bouwland vindt regelmatig plaats. Hier en daar wordt gras voor één jaar geteeld en vervolgens ondergeploegd voor groenbemesting. Op het bouwland vindt wisselbouw plaats, waarbij teelten als wintertarwe, suikerbieten, aardappelen e.a. elkaar afwisselen. Natuurgebieden zijn in deze polder niet uitgespaard. Ontsluitings- en kavelpatronen zijn regelmatig. Het landschap is tamelijk open; boomrijen langs wegen en erfbeplanting breken de openheid. Aaneengesloten oppervlakken landbouwgebied meten vaak 200 tot 500 ha. De afstand tussen de evenwijdig lopende wegen is meestal c. 1500 m. De bemaling van de polder is optimaal. Na langdurige regen of het snel wegsmelten van sneeuw kunnen op minder doorlaatbare gronden soms plassen blijven staan.

Methode

De waarnemingen begonnen in januari 1964 en gingen door tot en met het winterseizoen 1983/84. In de officiële telweekends werd meermalen een volledige con-

trole gedaan van alle in aanmerking komende delen van de polder. De bezoekfrequentie liep per winter uiteen. In het westen van de polder werd in de jaren zestig en zeventig in enige winters niet waargenomen, in andere winters werd soms op tientallen verschillende data op ganzen gelet.

Voedselterreinen

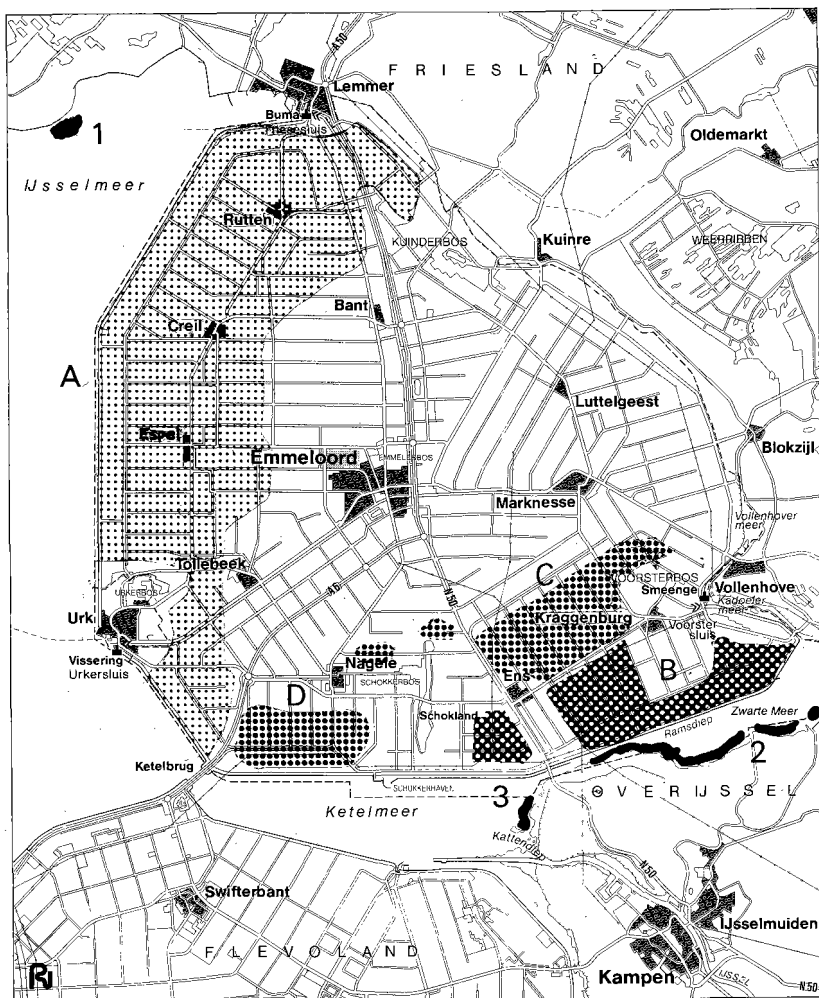
De ganzen bezoeken in de NOP verschillende typen voedselhabitats. Van het cultuurland wordt slechts een deel regelmatig door ganzen bezocht. De oppervlakte die door ganzen wordt gebruikt, zal in de NOP ongeveer 10 500 tot 11 500 ha beslaan. Daarvan ligt 7500 tot 8000 ha in het westen (A, figuur 1) en 3000 ha in het zuidoosten van de polder (B-C). Daarbij komt nog 500 ha in het zuidelijk deel (D).

Voor ganzen zijn vooral de volgende typen cultuurland van belang:

- grasland met kort gras na beweiden of maaien
- grasland met lang gras zoals kunstweiden, waarop in de winter soms schapen worden geweid
- graanstoppelakkers met ingezaaid gras dat lang is uitgegroeid en met de stoppel wordt ondergeploegd (dit laatste type kwam 10 jaar geleden meer voor dan nu)
- bouwland met oogstrestanten (vooral koppen en loof van suikerbieten zijn van belang, aardappelen in mindere mate)
- bouwland met opgekomen groen van wintertarwe.

Vaak kon het type voedselhabitat waarop ganzen foerageerden niet worden vastgesteld, o.a. door grote waarnemingsafstand of sneeuwbedekking.

In vorstperioden zijn er in het westen van de polder meestal meer ganzen dan in perioden met zacht weer. De polder blijft als er sneeuw gevallen is, aantrekkelijk als foerageergebied, omdat het voedsel op akkers met resten van suikerbieten en landerijen met lang gras goed bereikbaar blijft. De pleisterplaatsen in Friesland waar alleen weiland met kort gras als habitat voorkomt, zijn tijdens vorst en sneeuw veel kwetsbaarder.

Figuur 1. Voedselterreinen (A-D) en slaapplekken (1-3) van ganzen die in de Noordoostpolder pleisteren. Feeding areas (A-D) and roosts (1-3) of geese staying in the Noordoostpolder.

Slaapplekken Roosts: (1) Steile Bank, (2) Zwarte Meer, (3) Ketelmeer.

Slaapplekken

De Steile Bank voor de kust van Gaasterland (1, figuur 1) wordt alleen bij zeer hoge waterstand overspoeld. Kol-, Riet- en Brandganzen bezoeken vanaf deze slaapplek dikwijls het westen van de NOP. Vooral Kol- en Brandganzen vliegen echter ook zeer frequent naar voedselterreinen in het zuiden van Friesland.

Ten zuiden van de polder is het Zwarte Meer (en in veel mindere mate het Ketelmeer; resp. 2 en 3, figuur 1) de slaapplek voor Kol- en Rietganzen die het zuidoosten van de NOP, maar vaker grote delen van het oude land (o.a. Kampereiland en Polder Mastenbroek) bezoeken. Grauwe Ganzen van het Zwarte Meer komen eveneens veel voor in de polder.

Ten zuidoosten van Urk overnachten vooral Rietganzen bij rustig weer soms op het naburige IJsselmeer. Zelfs vanaf de Oostvaardersplassen

in Zuidelijk Flevoland komen Rietganzen wel eens naar de polder toe. Vooral in de jaren zestig overnachtten grote aantallen ganzen (meest Kolganzen) in vorstperioden op ijsvelden ten westen van de NOP. Ook in meer recente winters kwam dat nog wel voor, maar de Steile Bank is toch de meest uitverkoren slaapplek voor de ganzen die het westen van de polder bezoeken.

De afstanden die ganzen tussen slaapplekken en voedselterreinen kunnen afleggen, zijn globaal genomen: vanaf Steile Bank 6 tot 24 km, vanaf Zwarte Meer 0.5 tot 10 km, vanaf Ketelmeer 2 tot 9 km, vanaf Oostvaardersplassen 24 tot 28 km.

Voorkomen

Ganzen foerageren vooral in het westen van de polder tussen Lemmer en de Ketelbrug (figuur

1, A) en in het zuidoosten tussen Schokland en het Kadoelermeer (B-C). De meest bezochte voedselterreinen liggen vlakbij of op de polderdijken tot 7-8 km ervan verwijderd. Soms bezoeken ganzen (meestal Rietganzen) het gebied tussen Rijksweg 6 en Schokland (D). In het midden van de polder zijn slechts bij uitzondering kleine groepjes Rietganzen te zien (figuur 1).

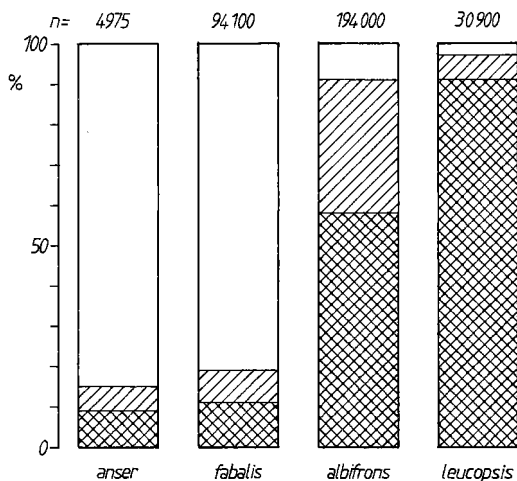
De aantallen ganzen in de NOP variëren sterk in de loop van de winter. De polder (en dat geldt vooral voor het westen) is geen pleisterplaats met constant grote aantallen ganzen. Mogelijke verklaringen daarvoor zijn de volgende: Kol- en Rietgans foerageren vanaf het Zwarte Meer ook op het oude land (Kampereiland, Polder Mastenbroek enz.), Kol- en Brandganzen bezoeken vanaf de Steile Bank zeer frequent voedselterreinen in Zuid-Friesland. De Rietgans concentreert zich in de NOP vooral in december en januari wanneer de bietenakkers nog niet geploegd zijn.

Grauwe Gans Vanaf de Steile Bank bezoeken Grauwe Ganzen hoofdzakelijk voedselterreinen in Friesland. De laatste jaren werden af en toe kleine aantallen van de soort in het westen van de NOP gezien. Waarschijnlijk is de polder minder aantrekkelijk, omdat de minimum afstand tussen deze slaappleaats en de voedselterreinen in de NOP 6 km bedraagt. Zoals bekend verwijderd de Grauwe Gans zich niet ver van de slaappleaats.

Vanaf het Zwarte Meer bezoeken Grauwe Ganzen zeer regelmatig de zuidoostelijke randzone van de NOP. Dit gebeurt vanaf oktober, het meest echter in november-januari, maar in zachte winters ook nog wel daarna en tenslotte weer in het vroege voorjaar. In de herfst en het begin van de winter komen Grauwe Ganzen vooral voor op bouwland (85% van 4975 vogels), waarbij bietenakkers een belangrijke plaats innemen (24% van 4975). De Grauwe Gans heeft een zware snavel, die geschikt is om harde plantdelen zoals bietekoppen klein te krijgen (figuur 2). Later komt de Grauwe Gans geregeld op grasland voor.

Het grootste aantal Grauwe Ganzen in het zuidoosten van de polder was tot nu toe 1000 (28 nov 1983).

Kolgans Deze soort is meestal het talrijkst in het westen van de NOP, maar komt ook in het zuidoostelijke deel veel voor. In de jaren zestig liep het aantal Kolganzen in het westen soms op tot boven 10 000 (maximum 14 700 op 23 jan 1966). In latere jaren steeg het aantal explosief in het westelijk deel. Aantallen van 30 000 tot 40 000 ganzen zijn nu geen uitzondering meer (tabel 1). De maxima voor de polder als geheel waren

Figuur 2. Gebruik van voedselterreinen door Grauwe Gans (*anser*), Rietgans (*fabalis*), Kolgans (*albifrons*) en Brandganzen (*leucopsis*). Use of feeding grounds by Greylag Goose *Anser anser*, Bean Goose *A. fabalis*, White-fronted Goose *A. albifrons* and Barnacle Goose *Branta leucopsis*.

wit clear area bouwland arable land

enkel gearceerd hatched kort gras short grass

dubbel gearceerd cross hatched lang gras long grass

125 000 tot 150 000 (9 jan 1981) en 96 500 (27 jan 1984). Voor het zuidoosten van de NOP ligt het grootste aantal op 8000 (25 feb 1984). Kolganzen komen in het westen van de NOP voor vanaf december tot in februari. In het zuidoosten worden ze ook nog wel in maart gezien.

De snavel van de Kolgans is vrij licht van bouw en daarmee is de voorkeur te verklaren voor gras als voedsel. Van 194 000 vogels werd 58% op kort gras, 33% op lang gras en slechts 5% op bietenakkers waargenomen (figuur 2).

Rietgans Deze soort was zowel in het westen als in het zuidoosten vanaf het begin van de waarnemingenreeks aanwezig. In het westen waren de aantallen aanvankelijk veel kleiner dan tegenwoordig. Vanaf 1975/76 begon het aantal snel te stijgen. Sinds 1980/81 zijn maxima van 20 000 en meer vogels normaal (tabel 1). Deze aantalsstijging komt geheel voor rekening van het westen van de polder. In het zuidoosten liggen de aantallen lager met als maximum 2545 vogels op 19 dec 1980. De Rietgans komt ongeveer gelijk aan met de Kolgans, maar vertrekt eerder. In het zuidoosten wordt de soort in maart niet meer gezien.

De Rietgans foerageert in de NOP vooral op bouwland (figuur 2). Van 94 100 vogels verbleef 81% op bouwland. Met 36% van het totaal blijkt hoe belangrijk de bietenakkers zijn. De Rietgans is met zijn vrij zware snavel beter dan Kol- en Brandganzen in staat harde plantdelen zoals bietekoppen klein te krijgen.

De waargenomen Rietganzen behoren voornamelijk tot het toendra-ras *rossicus*. In de strenge winter van 1978/79 pleisterden echter meerdere tientallen Taigarietganzen *A.f. fabalis* een tijdlang in het zuidoosten van de polder, terwijl in het zuidwesten op 15 jan 1979 zelfs 600 vogels werden waargenomen.

Brandgans Deze soort werd vanaf 1964 in het westen gezien. Het wintermaximum lag aanvankelijk meestal onder de 2000, met als topaantal 6000 op 30 jan 1972. Het aantal is tegenwoordig groter met als maximum 17 500 op 9 jan 1981 (tabel 1). De soort komt voor in dezelfde tijd als de Kolgans (december-februari, soms tot in maart).

In het zuidoosten van het studiegebied is de Brandgans schaars. Soms verblijven er enige tot tientallen vogels (maximum 125 op 14 jan 1973). Op het Zwarte Meer en op het aangrenzende oude land worden zelden grotere aantallen gezien.

De kleine snavel van de Brandgans is zeer geschikt voor het foerageren op weiland met kort gras. Van 30 900 vogels werd 91% in dit voedselhabitat vastgesteld (figuur 2).

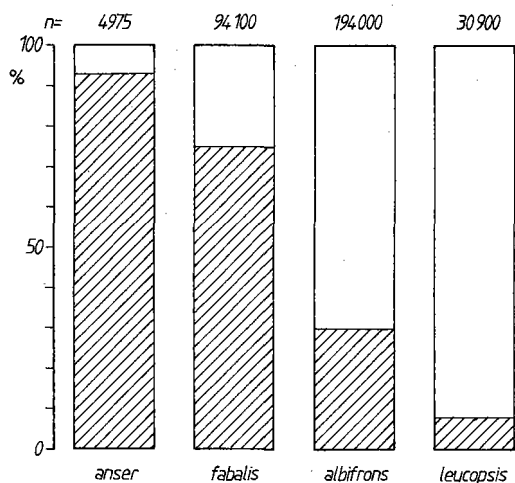
Groepsvorming

Op voedselterreinen in de NOP komen ganzen voor in homogene groepen (één soort) en heterogene groepen (twee of drie soorten). Als hier gesproken wordt van interspecifieke groepsvorming betreft het alleen groepen waarbij van twee of drie soorten een relatief groot aantal gemengd voorkwam. Binnen een dergelijke heterogene groep is wel vaak een zekere clustervorming op te merken van kleine groepjes ganzen van één soort.

De interspecifieke groepsvorming verschilt per soort en is het geringst bij de Grauwe Gans en neemt toe in de volgorde Rietgans, Kolgans, Brandgans (figuur 3). Per voedselhabitat bestaan duidelijke verschillen.

Tabel 1. Maximum aantallen van Kol-, Riet- en Brandgans in de Noordoostpolder in 1964-84. *Peak numbers of White-fronted, Bean, and Barnacle Goose in the Noordoostpolder in 1964-84.*

Winters	Kolgans <i>White-fronted Goose</i>	Rietgans <i>Bean Goose</i>	Brandgans <i>Barnacle Goose</i>
1963/64	5000 (18 jan)	100 (18 jan)	500 (18 jan)
1965/66	14700 (23 jan)	150 (23 jan)	3950 (23 jan)
1968/69	5900 (2 jan)	250 (31 dec)	750 (2 jan)
1969/70	8600 (31 jan)	950 (2 feb)	1750 (31 jan)
1970/71	13500 (30 dec)	1000 (7 jan)	2300 (4 jan)
1971/72	4800 (5 feb)	1500 (18 jan)	6000 (30 jan)
1972/73	1450 (2 jan)	2550 (14 jan)	70 (14 jan)
1973/74	10 (27 jan)	2900 (14 jan)	-
1975/76	11000 (14 feb)	7500 (6 jan)	2000 (26 dec)
1976/77	3750 (8 jan)	7500 (25 dec)	2000 (29 dec)
1977/78	64500 (16 feb)	6700 (7 feb)	3725 (16 feb)
1978/79	8600 (13 jan)	2650 (17 dec)	3550 (13 jan)
1979/80	11250 (12 jan)	6650 (12 dec)	5000 (27 jan)
1980/81	>125000 (9 jan)	22350 (21 dec)	17500 (9 jan)
1981/82	29600 (8 jan)	9000 (29 jan)	13650 (8 jan)
1982/83	45000 (12 feb)	7600 (16 jan)	15000 (13 feb)
1983/84	96500 (27 jan)	40650 (29 dec)	9000 (20 jan)

Figuur 3. Ganzen op voedselterreinen in groepen van één soort (gearceerd) en in groepen die uit twee of drie soorten bestaan (wit). Geese on feeding grounds in homogeneous (hatched) and heterogeneous (two or three species) flocks (clear area).

De Grauwe Gans komt meestal in ongemengde troepen voor. Dat komt deels doordat de soort eerder verschijnt dan de andere soorten. Later worden nu en dan groepen gezien die bestaan uit Grauwe Gans, Kolgans en Rietgans, maar meestal houden Grauwe Ganzen zich afzijdig van beide andere soorten. Hetzelfde is het geval in Schotland waar Grauwe Ganzen en Kleine Rietganzen *Anser brachyrhynchus* op slaapplaatsen en voedselterreinen vrij strikt gescheiden leven, ook wanneer beide hetzelfde voedsel gebruiken (Newton & Campbell 1970).

Van de Rietgans werd 75% gezien in homogene groepen. Op bietenland lag het percentage (84% van 33 700 vogels) hoger dan op grasland met kort gras (46% van 10 450 ganzen). Op lang gras foerageerde slechts 2% van de 7750 vogels in homogene groepen. De Rietgans, die meer een soort van bouwland is dan Kol- en Brandgans, sluit zich reeds daardoor betrekkelijk weinig aan bij de andere soorten.

Bij de Kolgans werd 30% van 194 000 vogels in homogene groepen waargenomen. De percentages voor verschillende voedselhabitats lagen voor deze soort vrij dicht bij elkaar. Opvallend veel Kolgans (40% van de 112 000) kwamen voor in heterogene groepen samen met Brandganzen op weiland met kort gras. Van de 9500 Kollen op bietenakkers bleek 53% voor te komen in heterogene groepen met Rietganzen.

De Brandgans komt verreweg het minst voor in homogene groepen (8.5% van 30 900 gecontroleerde vogels). Op weiland met kort gras werd 65% van 28 200 Brandganzen gezien te zamen met Kolgans en 26% te zamen met Kol- en Rietganzen.

Verder werden nog de volgende andere soorten ganzen in de polder waargenomen: Kleine Rietgans, Dwerggans, Sneeuwgans (witte en blauwe fase), Indische Gans, Canadese Gans, Zwart- en Witbuikrotgans en Roodhalsgans.

Conclusies

De aantrekkelijkheid van de NOP voor ganzen kan door de volgende factoren worden verklaard: er liggen in de nabijheid enige gunstige slaapplaatsen (Steile Bank, Zwarte Meer). De polder biedt veel voedsel (gras, landbouwafval (met name resten van suikerbieten), opgekomen wintergraan). De polder ligt bovendien gunstig ten opzichte van de trekroutes van de ganzen. Voor de Brandgans vormt een van noord naar zuid lopende lijn door het midden van de polder de oostgrens van het verspreidingsgebied in Nederland. Daarnaast is het landschap tamelijk grootschalig, waardoor de rust wordt bevorderd.

De aantallen Kol-, Riet- en Brandganzen zijn de laatste jaren sterk toegenomen. Voor de twee eerstgenoemde soorten wordt daarmee de trend gevolgd die geldt voor geheel Nederland. In het westen van de polder variëren de aantallen in de loop van de winter in hoge mate, doordat de ganzen vanaf de slaapplaatsen ook andere voedselterreinen in Friesland en in de IJsseldelta bezoeken. Voor de Rietgans komt daarbij dat het afval op de suikerbietenakkers vooral in december en januari beschikbaar is, daarna aanzienlijk minder.

Ganzen komen voor in homogene groepen (bestaande uit één soort) en in heterogene groepen (twee of drie soorten). De Grauwe Gans en de Rietgans komen het meest voor in homogene groepen, Kol- en Brandgans meer in heterogene groepen. Dat kan o.a. worden veroorzaakt door verschillen in de tijd van voorkomen (de Grauwe Gans is al in de herfst aanwezig, de andere soorten pas in de winter) en door verschil in voorkeur voor bepaalde voedselhabitats. Grauwe Gans en Rietgans bezoeken vooral bouwland, Kol- en Brandgans daarentegen vooral grasland.

In perioden met vorst en sneeuw zijn vooral in het westen van de NOP veel ganzen te verwachten. Het voedsel is op landerijen met lang gras of op afgevoegde suikerbietenakkers ook onder een vrij dikke sneeuwlaag gemakkelijker bereikbaar dan op weilanden met kort gras zoals die in veel Nederlandse ganzenpleisterplaatsen te vinden zijn.

Dankzegging Waarnemingen werden ontvangen van L. M. J. van den Bergh, W. Block en C. M. Lok, waarvoor veel dank.

Summary

The Noordoostpolder (one of the IJsselmeerpolders) was reclaimed in 1942. During the first years extensive marshes and ponds with shallow water were present. Afterwards the polder was developed. Nowadays it mainly exists of arable land and to a lesser degree of pastures.

Observations of geese have been made in the period 1964-84. Four species of geese occur regular. Favourable circumstances in the polder are: the presence of roosting sites (Steile Bank and Zwarte Meer) just outside the polder. Much food is available both on grassland (short grass on grazed pastures and long grass on newly-sown land and on stubblefields) and on arable land (waste of sugarbeets, winterwheat among others). Numbers of geese are often large during cold spells, when feeding can easily be done on long grass and waste of sugarbeets on snow covered fields.

The Greylag Goose mainly occurs in the southeastern part of the polder. The species feeds predominantly on arable land in autumn and early winter. Grassland is important at the end of the winter. Numbers are mostly between many tens and several hundreds. The maximum number was 1000. Although the Greylag is not a real winter bird, small numbers stay over in mild winters.

The White-fronted Goose can be met in the west and in the southeast of the area. Largest numbers occur mostly in the west. Numbers have risen recently. Whitefronts feed mostly on grassland. The species occurs during December-February, in the southeast sometimes also in March.

The Bean Goose occurs in the same parts of the pol-

der as the White-fronted, mostly feeding on arable land. Numbers in the west are often much larger than in the southeast. Numbers have also increased. The Bean Goose arrives in the same period as the White-front, but leaves somewhat earlier. Birds belong to the tundra race *rossicus*. The taiga race *fabalis* visits the polder in hard winters in small numbers.

The Barnacle Goose is more or less restricted to the west of the polder. Their numbers have risen too. The Barnacle mainly feeds on short grass pastures.

Flock composition varies among the species, White-front and Barnacle being most often seen in multi-species flocks (fig. 3).

Literatuur

- DE JONG H. & PHILIPPONA J. 1975. Het voorkomen van ganzen in Noordoostpolder en Flevoland. *Limosa* 48: 60-73.
- NEWTON I. & CAMPBELL C. R. G. 1970. Goose studies at Loch Leven in 1967/68. *Birds* 6: 5-18.
- PHILIPPONA J. 1977. Aanvullende gegevens over het voorkomen van de Rietgans (*Anser fabalis*) in het westen van de Noordoostpolder en het zuiden van Friesland in 1975-1976. *Watervogels* 2: 55-58.

J. Philippona, Noordermeent 29,
8317 AA Kraggenburg

Aanvaard voor opname 31 augustus 1984

